

ДЕЯКІ НОВІ ТА РІДКІСНІ РОСЛИНИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ

О. М. ДУБОВИК та В. С. ТКАЧЕНКО

Досліджуючи флору і рослинність Донецького Лісостепу, автори виявили тут нове місцезнаходження кучерявки відігнутої (*Atraphaxis replicata* Lam.) й новий для Української РСР вид — кучерявку чагарникову [*A. frutescens* (L.) Evetzm.] з родини гречкових.

На території України кучерявка відігнута давно відома з східної частини Чорноморського узбережжя Криму між Судаком і Феодосією, де вона зростає на кам'янистих схилах (Шмальгаузен, 1897; Павлов, 1936; Вульф, 1947; Барбарич, 1965). Крім того, М. В. Павлов у V томі «Флори СРСР» (1936) вказує цей вид для Причорномор'я. Доказом цього є гербарний зразок кучерявки відігнутої, зібраний С. Коржинським у 1878—1887 рр. у Мелітополі, який зберігається в Гербарії Ботанічного інституту АН СРСР (Ленінград).

В. С. Ткаченко зібрав кучерявку відігнуту в червні 1964 р. на крутому (до 40°) крейдянному схилі правого берега Сіверського Дінця між селами Великим Суходолом і Давидо-Нікольським Краснодонського району Луганської області. В цих місцях Сів. Донець круто повертає на південь і перетинає породи кам'яновугільного віку східної частини Донецького кряжа. Внаслідок цього корінні береги досягають значних висот і крутизни, створюючи місцями чималі площі крейдяних відслонень. Кучерявка відігнута зростає на оголеному крейдянному схилі південно-східної експозиції, зовсім позбавленому ґрунтового покриву, глибоко тріщинуватому, місцями розсипчастому. Майже повна відсутність інших рослин або надзвичайна зрідженість рослинного покриву на цьому місці обумовлені, очевидно, виключно важкими умовами існування: літня спека, суховії та вітри переважаючих тут під час вегетаційного періоду східних напрямків, високий коефіцієнт випаровування, бідність субстрату на органічні рештки тощо. Але ці умови виявилися придатними для кучерявки відігнутої, вона тут цвіте і плодоносить. Збереження її від знищення людиною чи тваринами обумовлене великою крутизною схилу і недоступністю її місцезростання.

Найближче кучерявка відігнута була виявлена на схід від Сів. Дінця на р. Тихій — правій притоці Дону між хуторами Меловатим і Бірюковим в Ростовській області, де цю рослину збрала в 1965 р. Т. І. Абрамова. Цей вид в Європейській частині СРСР зустрічається на Дону і його лівих притоках у Воронежській та Ростовській областях і в басейні Волги, де починається суцільний ареал¹ (рис. 1). Слід відзначити, що ні С. С. Станков та В. І. Талієв (1957), ні В. М. Ворошилов у книзі П. Ф. Маєвського (1964) не наводили цю рослину для Воронежської області, хоч у Ленінграді зберігаються гербарні зразки з цієї

¹ Карту поширення обох видів кучерявок в Європейській частині СРСР ми склали, переглянувши гербарій в БІНі в Ленінграді і в Інституті ботаніки АН УРСР у Києві. За нашим проханням, А. І. Кузьмичов переглянув гербарій Московського університету, за що ми висловлюємо йому щире подяку.

території: Воронежська губ., Богучарський повіт, крейдянні гори на правому березі р. Тулучеєвої, 25.VIII 1903, В. А. Дубянський; гори від Мамона до Підгорної, 18.VIII 1903, В. А. Дубянський; Воронежська губ., крейдянні відслонення біля м. Калача на р. Підгорній, 1.VI 1926, Е. Шіфферс, Л. Раменський.

В Азіатській частині СРСР ця рослина зростає майже по всій Середній Азії (крім Джарбагатая — Тарбагатая і Паміро-Алая) і заходить в Іртишський ботаніко-географічний район Західного Сибіру.

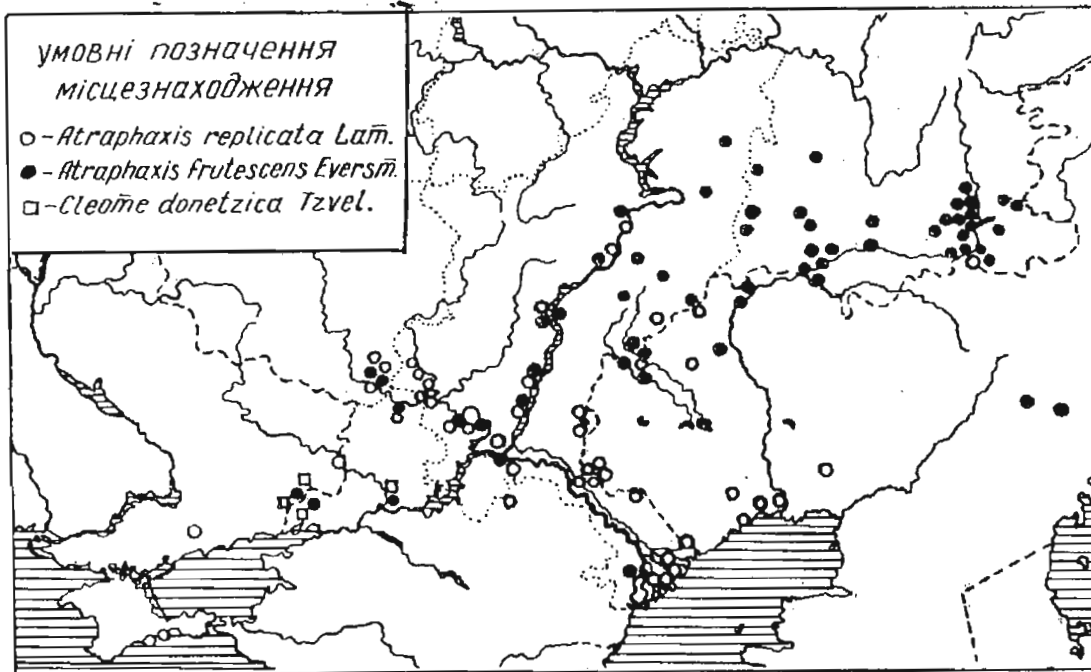

Рис. 1. Схематична карта поширення ендема Донецького Лісостепу — клеоми донецької (*Cleome donetzica* Tzvel.) і кучерявки відігнутої (*Atraphaxis replicata* Lam.) та кучерявки чагарникової [*A. frutescens* (L.) Eversm.] на території Європейської частини СРСР.

На Кавказі вона росте тільки в Дагестані і в Східному Закавказзі. За межами нашої країни цей вид поширений в Малій Азії, Армяно-Курдистані і Ірані.

Таким чином, місцезнаходження кучерявки відігнутої на Україні — в Криму, під Мелітополем і на Сів. Дінці — є найбільш західними, географічно ізольованими.

Кучерявка чагарникова на території України теж географічно ізольована. Її неодноразово збирала в 1961—1962 рр. О. М. Дубовик в околицях с. В. Мешково Амвросіївського району, Донецької області на схилах південної експозиції вздовж р. Кринки — правої притоки р. Міус на осипах сланців, майже позбавлених рослинності. Здаля здавалось, що схили вкриті яскраво-рожевими плямами — це квітнула кучерявка чагарникова. В таких же умовах О. М. Дубовик виявила цю рослину в 1962 р. дещо південніше — на р. Ясинівці, лівій притоці р. Міуса в х. Ясинівському Матвеев-Курганського району, Ростовської області.

Місцезнаходження кучерявки чагарникової в басейні Міуса — найбільш західні, відірвані від суцільного ареалу і від найближчого місцезнаходження — на північ від х. Нижне-Журавського Константинівського району, Ростовської області, на високому лівому березі Сіверського Дінця (Селедец, Зозулин, 1964). Без зазначення конкретних пунктів ця рослина наводиться для Передкавказзя (Гроссгейм, 1945). Далі на північ і схід вона зростає на крейдяних схилах вздовж Дону в Воронежській, Ростовській та Волгоградській областях і в басейні Волги — в Куйбишевській, Саратовській, Волгоградській та Астраханській областях. Цікаво, що на Дону і на Волзі обидва названі види

кучерявки зростають разом, чого ми не спостерігаємо в найбільш західних пунктах їх поширення на території України. При цьому в басейні Дону, зважаючи на гербарні зразки, кучерявка чагарникова зустрічається рідше, ніж кучерявка відігнута (рис. 1). Ареали цих видів збігаються, але не повністю. Кучерявка відігнута іде далі на південь, а кучерявка чагарникова — на північ і схід. За Волгою останній вид

Рис. 2. Клеома донецька (*Cleome donetzica* Tzvel.):
1 — загальний вигляд; 2 — листок з відрізком стебла;
3 — квітка; 4 — коробочка.

є досить звичайною рослиною на солонцюватих, глинистих і піщаних степах, у галечних та щебнистих долинах степових і пустельних рік, струмків та ярів. Крім вказаних на карті місцезнаходжень, вона поширена в південній частині Західного та Східного Сибіру, а також в північній частині Середньої Азії. Вона вказується також для Гірської Туркменії, але це місцезнаходження відірване від суцільного ареалу. За межами нашої країни цей вид зростає в Джунгарії, Кашгарії і Монголії.

Для Причорномор'я кучерявка чагарникова наводиться М. В. Павловим у V томі «Флори СРСР», але в Гербарії БІНу в Ленінграді немає жодного гербарного зразка, який би стверджував цю вказівку.

Разом з кучерявкою чагарниковою в обох вище зазначених пунктах — в с. Мешкові і х. Ясинівському, на сланцевих осипах був зібраний ендем Донецького Лісостепу — клеома донецька (*Cleome donetzica* Tzvel.) з родини каперцевих (рис. 2), яку недавно описав М. М. Цвельов (1963) за зборами Д. І. Литвинова з станиці Краснодонської (колишньої Єкатери́нінської) на Сіверському Дінці. Д. І. Литвинов збирав цю рослину ще в Новопавлівці на р. Міусі. Крім нього, клеому донецьку до цього часу ніхто не збирав. Цікаво, що станиця Краснодонська розташована дещо північніше п. Нижне-Журавського, де також зростає кучерявка чагарникова. Ми побували в Новопавлівці Краснолуцької міськради Луганської області, але ні клеому, ні кучерявку не знайшли. Клеома донецька була нами виявлена ще й у Центральному Донбасі, на осипах вздовж р. Крепенської — лівої притоки Міуса — біля шосе Харків—Ростов на захід від Боково-Платово Антрацитівської міськради Луганської області (рис. 1).

Клеома донецька відома лише з декількох пунктів. Цей вид, географічно ізольований від інших видів з ряду *Omnithoroides Tzvel.* (Цвелев, 1963), є реліктовим. З цього ряду реліктовою є також *Cleome circassica Tzvel.* (Цвелев, 1963) з околиць Новоросійська і *C. canescens Stev.*, яка зустрічається лише в східній частині Чорноморського узбережжя Криму разом з кучерявкою відігнутою. Інші представники цього ряду досить поширені на Кавказі, Північному Ірані і в Малій Азії. Таким чином, ряд *Omnithoroides Tzvel.* — східносередземноморський за поширенням і древньосередземноморський за походженням, оскільки в межах ряду реліктові види географічно ізольовані і, крім того, споріднені середньоазіатські види *Cleome khorassanica Bunge et Vien.* та *C. griffithiana Rech. fil.* з ряду *Foliolosae Tzvel.* поширені також на території Древнього Середземномор'я.

Клеома була виявлена П. І. Дорофеевим (1957) в середньопліоценовій флорі Нижнього Дону, приблизно відповідній акчагілу, у глинах з левантинською фауною біля станиці Нагавської (Матанов сад). Можливо, що ця викопна рослина є ідентичною з сучасним реліктовим видом — клеомою донецькою. У пліоцені на території Європейської частини СРСР клеома була поширена далі на північ, порівнюючи з сучасним ареалом. Так, наприклад, П. І. Дорофеев (1956) знайшов її в кінельських шарах у районі Самарської луки. Таким чином, ареал клеоми в пліоцені майже збігався з сучасними відрізками ареалів кучерявок в Європейській частині СРСР.

Можливо, що кучерявки, як туранські, пустельні елементи, в пліоцені, а саме в акчагілі, були більш поширені, ніж тепер, на півдні України в тодішній пустельній зоні по узбережжю Акчагильського моря. Клеома, пов'язана з Східним Середземномор'ям, на території Європейської частини СРСР збереглася тільки на Донбасі. Кучерявки, як туранські елементи, вижили не тільки на Донбасі, але й на Дону і Волзі. Їх місцезнаходження на Україні треба розглядати як реліктові.

На закінчення підкреслимо, що клеома донецька, кучерявка відігнута і кучерявка чагарникова, як реліктові рослини, потребують охорони. Крім того, зважаючи на велику витривалість і невибагливість кучерявок та їх декоративність — вони мають яскраво-рожеві квіти, — слід випробувати їх для штучного закріплення крутих схилів та осипів у Донбасі на їх південних та південно-східних експозиціях, а також для озеленення вулиць, парків і скверів міст і робітничих селищ промислових районів Донбасу. В Гербарії БІНу в Ленінграді є екземпляр кучерявки чагарникової, зібраний в 1852 р. Чугаєвичем у Севастополі («бульвар»). Остання вказівка говорить про те, що цей вид культивували в Криму. З інших видів роду найбільш гарна кучерявка Мушкетова (*Atraphaxis muschketovii Ktassn.*) — ендем Тянь-Шаня — здавна введена в культуру в Західній Європі як декоративна рослина.

Л і т е р а т у р а

Барбарич А. І. Рід Кучерявка — *Atraphaxis* L. Визначник рослин України. «Урожай», К., 1965.— Вульф Є. В. Род Курчавка — *Atraphaxis* L. Флора Крима, Сельхозгиз, М.—Л., 1947, 2, 1.— Гроссгейм А. А. Род Курчавка — *Atraphaxis* L. Флора Кавказа. Изд-во АН АзербСССР, Баку, 1945, 3.— Дорофеев П. И. О плиоценовой флоре Самарской луки. ДАН СССР, 1956, 110, 4.— Дорофеев П. И. О плиоценовой флоре нагавских глин на Дону. ДАН СССР, 1957, 117, 11.— Маевский П. Ф. Род Курчавка — *Atraphaxis* L. Флора средней полосы Европейской части СССР. «Колос», Л., 1964.— Павлов Н. В. Род Курчавка — *Atraphaxis* L. Флора СССР, Изд-во АН СССР М.—Л., 1936, 5.— Селедец В. П., Зозулин Г. М. Спектры геоэлементов и генетические связи растений в пределах отдельных образцов каменистых степей. Научн. сообщ. за 1963 г. (серия точных и естеств. наук). Изд-во Ростовск. ун-та, 1964.— Станков С. С. и Талиев В. И. Род Курчавка — *Atraphaxis* L. Определитель высших растений Европейской части СССР. «Советская наука», М., 1957.— Цвелев Н. Н. *Cleome ornithorodioides* L. sensu lato в СССР. Бот. матер. Гербария Бот.

ин-та им. В. Л. Комарова АН СССР, М.—Л., 1963, 22.— Шмальгаузен И. Ф. Род Курчавка — *Atraphaxis* L. Флора Средней и Южной России, Крыма и Северного Кавказа, К., 1897, 2.

Інститут ботаніки АН УРСР

Надійшло 1.VI 1966 р.

НЕКОТОРЫЕ НОВЫЕ И РЕДКИЕ РАСТЕНИЯ
ЮГО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ

О. Н. ДУБОВИК и В. С. ТКАЧЕНКО

Резюме

Авторы обнаружили новое растение для флоры УССР — курчавку кустарную [*Atraphaxis frutescens* (L.) Eversm.], а также новые местонахождения курчавки отогнутой (*A. replicata* Lam.) и клеомы донецкой (*Cleome donetzica* Tzvel.) на территории Донецкой Лесостепи.

SOME NEW AND RARE PLANTS OF SOUTHEASTERN UKRAINE

O. N. DUBOVIK and V. S. TKACHENKO

Summary

The authors discovered a new plant for the flora of the Ukrainian SSR — *Atraphaxis frutescens* (L.) Eversm. — and a new habitat of *A. replicata* Lam. and *Cleome donetzica* Tzvel. in the Donetsk Forest-steppe area.